

Клименко Д. Б., Татьяніна С. М.

ВПРОВАДЖЕННЯ ОВЕРСАЙТУ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ

У статті «Впровадження оверсайту платіжних систем в Україні» проаналізовано поняття «оверсайту», визначено зміст цієї діяльності. Визначається ключова роль центрального банку у розвитку і регулюванні платіжних систем. Проаналізовано сучасний стан розвитку оверсайту в Україні. Наведено критерії категорій важливості платіжних систем і приведена структурування платіжних систем України за визначеними категоріями. Наведені основні засади оверсайта платіжних систем, які здійснюють діяльність на території України, показники діяльності платіжних систем та перспективи розвитку оверсайта в Україні.

Ключові слова: оверсайт, Національний банк України, платіжні системи, критерії.

Клименко Д. Б., Татьянина С. М.

ВНЕДРЕНИЕ ОВЕРСАЙТА В УКРАИНЕ

В статье «Внедрение оверсайта платежных систем в Украине» проанализировано понятия «оверсайта», определено содержание этой деятельности. Определяется ключевая роль центрального банка в развитии и регулировании платежных систем. Проанализировано современное состояние развития оверсайта в Украине. Приведены критерии категории важности платежных систем Украины по определенным категориям. Приведены основные принципы оверсайта платежных систем, которые осуществляют свою деятельность на территории Украины, показатели деятельности платежных систем и перспективы развития оверсайта в Украине.

Ключевые слова: оверсайт, Национальный банк Украины, платежные системы, критерии.

Klymenko D. B., Tatianina S. M.

IMPLEMENTATION OF OVERSIGHT OF PAYMENT SYSTEMS IN UKRAINE

In the article "Implementation of oversight of payment systems in Ukraine" the concept of "oversight" is analyzed, the content of this activity is defined and the principles on which it is based. The central role of the central bank in the development and regulation of payment systems is determined. The current state of development of overtime in Ukraine is analyzed. The criteria of categories of importance of payment systems are given and the structuring of payment systems of Ukraine according to certain categories is given. The main overview of payment systems operating in the territory of Ukraine, performance indicators of payment systems and prospects for the development of overviews in Ukraine are presented.

Key words: National bank of Ukraine, supervision, oversight, payment system, principles.

Постановка проблеми. В сучасних умовах від надійної, безпекової та оперативної діяльності платіжних систем залежить не тільки безпека та економічні можливості фізичних чи юридичних осіб, а й економічна безпека та фінансовий стан країни в цілому. Платіжні системи здатні пропускати кошти, які перевищують розмір валового продукту самої країни де працюють системи. Крім того, платіжні системи сприяють реалізації ефективної грошово-кредитної політики центрального банку. В той же час платіжні системи наражаються на значні ризики для фінансової системи, можуть негативно вплинути на учасників системи і, як наслідок, спричинити системний ризик. В таких умовах виникає об'єктивна необхідність моніторингу та оцінювання фінансової стійкості окремого об'єкта, індивідуального та сукупного ризику усіх учасників платіжної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Оверсайт у сучасних дослідженнях

фахівці визначають як одну з основних функцій центрального банку. Дослідження українських вчених у даному питанні представлені працями О. Барановського, Б. Вишиваної, О. Терешко, Ю. Балакіної які визначають оверсайт платіжних систем як нагляд центрального банку спрямований на забезпечення ефективності функціонування платіжної системи та аналізують механізми реалізації оверсайта. Істотний внесок у дослідження платіжних систем зробили фахівці Комітету з платіжних і розрахункових систем Банку міжнародних розрахунків. Водночас необхідно говорити про поступовий перехід до застосування «жорстких» інструментів оверсайта – проведення більшої кількості виїзних перевірок об'єктів оверсайта, за необхідності застосовувати заходи впливу до них, подальше правове регулювання у сфері оверсайту.

Мета статті. Розуміння оверсайта платіжних систем у контексті фінансої безпеки країни.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку країни, враховуючи наявні ризики нестабільної політичної та економічної ситуації, висуває до вітчизняної банківської системи підвищені вимоги щодо безпеки, стабільності і сталого розвитку. Крім того, наразі визначається значущість такої складової, як платіжні системи, оскільки саме системи розрахунків відіграють важливу роль в процесі економічної діяльності. Ефективність побудови та раціональна організація роботи платіжних систем не тільки вдосконалює грошово-кредитні відносини суб'єктів господарювання, а в цілому забезпечує функціонування національного господарства і здійснення міждержавних розрахунків. Вочевидь цим і пояснюється підвищений інтерес до розбудови і розвитку платіжних систем. Сучасні платіжні системи представляють собою набір платіжних інструментів, банківських процедур, і систем передачі інформації.

В Законі України «Про платіжні системи та переказ коштів» зазначено, що платіжна система – це платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними під час проведення переказу

коштів. Проведення переказу коштів є обов'язковою функцією, яку повинна виконувати платіжна система.

Треба зазначити, що більшість країн мають структуровану платіжну систему з вибудованими самостійними системами, кожна з яких задовольняє потреби окремої платіжної сфери. За призначенням та характером здійснення платежів виокремлюють системи міжбанківських розрахунків, внутрішньобанківські платіжні системи, клієнт-банк, системи масових платежів, тощо. Загалом же платіжні системи можна поділити на внутрішньодержавні платіжні системи (платіжна система, в якій платіжна організація є резидентом і здійснює свою діяльність в межах в межах країни) і міжнародні платіжні системи (платіжна система, в якій платіжна організація може бути як резидентом так і нерезидентом та здійснювати свою діяльність не територіях декількох країн).

Платіжна система України складається з:

- системи електронних платежів Національного банку України (СЕП НБУ);
- систем автоматизації роботи банків («операційний день банку» - програмне забезпечення поточної банківської діяльності);
- внутрішньобанківських платіжних систем (ВПС – програмний комплекс для експлуатації банком);
- систем «клієнт-банк»;
- система масових платежів із використанням пластикових карток.

Загалом же на ринку платіжних систем України виокремлюються державні і міжнародні платіжні системи, які сегментуються системами переказу коштів, системами розрахунків, картковими розрахунками:

При цьому, незалежно від того ким створена (державна чи приватна) і хто входить до структури платіжної системи (банки чи небанківські установи) є об'єктивна необхідність моніторингу та оцінювання фінансової стійкості окремого об'єкта, індивідуального та сукупного ризику усіх учасників платіжної системи.

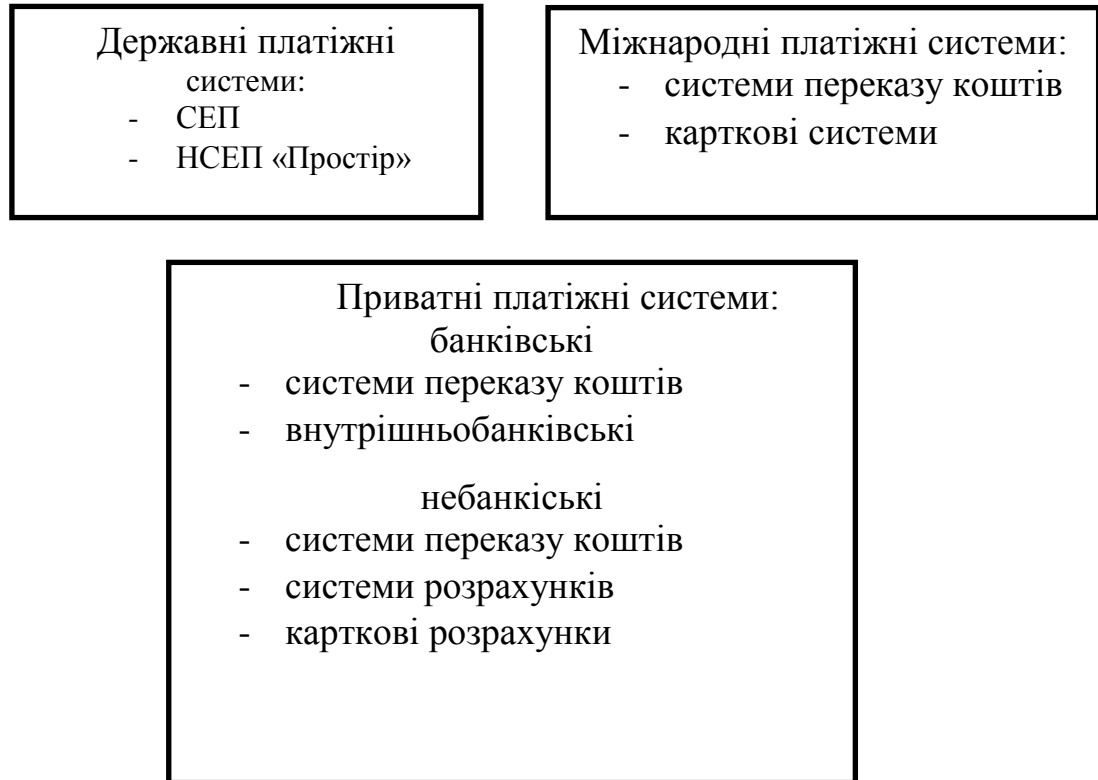

Рис. 1 Ринок платіжних систем

Сукупність бухгалтерських процедур та організаційних заходів, які застосовує банківський і фінансовий сектори є основним операційним механізмом здійснення платежів. Звичайно, що конкретні характеристики відповідної моделі можуть бути різними і залежать від низки факторів. Основою життєдіяльності платіжної системи є ефективна і надійна технологічна інфраструктура.

В свою чергу, для ефективної діяльності платіжної системи необхідні правила, які регулювали б права та обов'язки усіх учасників процесу платежу як у нормальних умовах функціонування платіжної системи, так і у разі порушень такого функціонування.

Загальні засади функціонування платіжних систем в Україні крім зазначеного вище Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів», регулюються законами України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про телекомунікації», «Про електронний цифровий підпис» та низкою нормативно-правових актів НБУ.

Зазначимо, що в усіх країнах існуюче банківське законодавство регулює питання ліцензування банків та нагляду за ними, функції центрального банку та його функції стосовно платіжних операцій.

Діяльність щодо забезпечення надійного та ефективного функціонування платіжних систем визначається поняттям “oversight of payment systems” – поєднання спостереження, нагляду і контролю за платіжними системами. Незалежно від того створена платіжна система державною чи приватною установою, здійснює свою діяльність на внутрішньодержавному рівні чи міжнародному важливим питанням є виявлення та ефективне управління ризиками в цій системі.

Комітет з платіжних систем у своїх документах визначає оверсайт як завдання центрального банку спрямоване на сприяння безперервності функціонування платіжних систем і захист фінансової системи від «ефекту доміно», вірогідність виникнення якого пов’язаний із кредитним ризиком або ризиком ліквідності одного або більше учасників платіжної системи. (3). Тобто на центральний банк покладається окрема функція із забезпечення безпеки, надійності та ефективності шляхом моніторингу існуючих і запланованих систем, їх оцінювання та ініціювання за необхідності коригування роботи.

Ефективність платіжних систем забезпечується у тому випадку, коли переказ коштів здійснюється найбільш зручним способом для всіх користувачів. Критеріями ефективності можуть бути як витрати і час виконання так і наявність гнучкості і використання інфраструктури.

Надійність платіжної системи виражається у здатності здійснити переказ таким чином, щоб забезпечити безпековість здійснюваних операцій.

При цьому центральний банк може виступати як:

- оператор (провайдер) платіжних послуг – коли надає власні комунікації для передачі інформації щодо платежів, надає розрахункові кредити для відновлення ліквідності, здійснює валові розрахунки;

- каталізатор шляхом ініціювання і координування, проведення консультацій щодо функціонування платіжних систем, розробці законодавчої бази діяльності платіжних систем в країні;
- регулятор, оскільки оператори платіжних систем повинні отримувати ліцензію від центрального банку та звітувати перед ним;
- орган спостереження, так як центральні банки традиційно брали участь у створенні ключових платіжних систем та управління ними;
- користувач: центральний банк сам може брати участь в клірингових і розрахункових системах, оскільки під час розрахунків за міжбанківськими платежами використовуються рахунки банків у центральному банку.

Сучасні міжнародні відносини значною мірою мають взаємозалежний характер. Відповідно зростає роль систем транскордонних платежів (наприклад, SWIFT), критичної важливості технічної інфраструктури, провадери якої задіяні в процесі глобалізації.

Тому роль центрального банку у розвитку і регулювання платіжних систем є ключовою. Це зумовлює організацію нагляду центрального банку за платіжними системами на принципах повної прозорості у взаємних відносинах між різними органами, активного співробітництва і відповідної уваги до питань грошово-кредитної політики.

Отже, центральний банк, запроваджуючи оверсайт за платіжними системами, намагається захистити фінансову систему від системного та інших ризиків, які властиві платіжним системам.

При оцінюванні платіжної системи основна увага центрального банку зосереджується на таких напрямках:

- 1) здатність платіжної системи надавати безпечні та економічно вигідні послуги суб'єктам економіки з метою створення сприятливих умов для функціонування економіки;
- 2) ефективність і надійність схем взаєморозрахунків за проведеними операціями переказу;

3) дієвість управління платіжною організацією ризиками платіжної системи.

Висока ризикова діяльність у платіжних системах пов'язана з технологічною складністю процедур та інструментів, швидким розвитком нових технологій, розвитком систем дистанційного банківського обслуговування. Виникнення ризиків у платіжних системах здатне спричинити як фінансову так і економічну нестабільність. В свою чергу, для досягнення фінансової і економічної стабільності необхідно забезпечити спроможність платіжних систем ефективно функціонувати в періоди економічної нестабільності.

Серед сучасних платіжних систем виділяють такі, роль яких у функціонуванні економічного механізму особливо велика. Такі системи потребують підвищеної уваги і постійного контролю за їх діяльністю з боку регулятора. Так, за ініціативою Банку міжнародних розрахунків в практиці використовується поняття системно значимих платіжних систем (systemically important payment system – SIPS) – це такі унікальні системи, які виконують особливо важливі функції в економічному господарстві і можуть бути фактором порушення грошових розрахунків і фінансової системи в цілому. Значущість таких платіжних систем визначає необхідність застосування превентивних заходів для недопущення збоїв її діяльності у випадку форсмажору (починаючи від банального знеструмлення до техногенних катастроф). Спираючись на міжнародну практику для приведення діяльності значущих платіжних систем, Національний банк здійснює розподіл платіжних систем за категоріями важливості, які займають значну частку на ринку.

Дослідження нормативно-правової бази в країні дає змогу оцінювати реалізацію Національним банком функції оверсайта шляхом моніторингу та оцінювання платіжних систем. Моніторинг платіжних систем здійснюється шляхом збору інформації, її систематизації та подальшого аналізу. Здійснюючи аналіз кількості учасників платіжної системи, обсяг і види

операцій, можна визначати важливість платіжної системи для економіки. Аналіз частки операцій у загальному обсязі операцій, участь операторів послуг платіжної інфраструктури дає змогу виявляти критично важливих її учасників, операторів послуг від яких залежить діяльність платіжної системи.

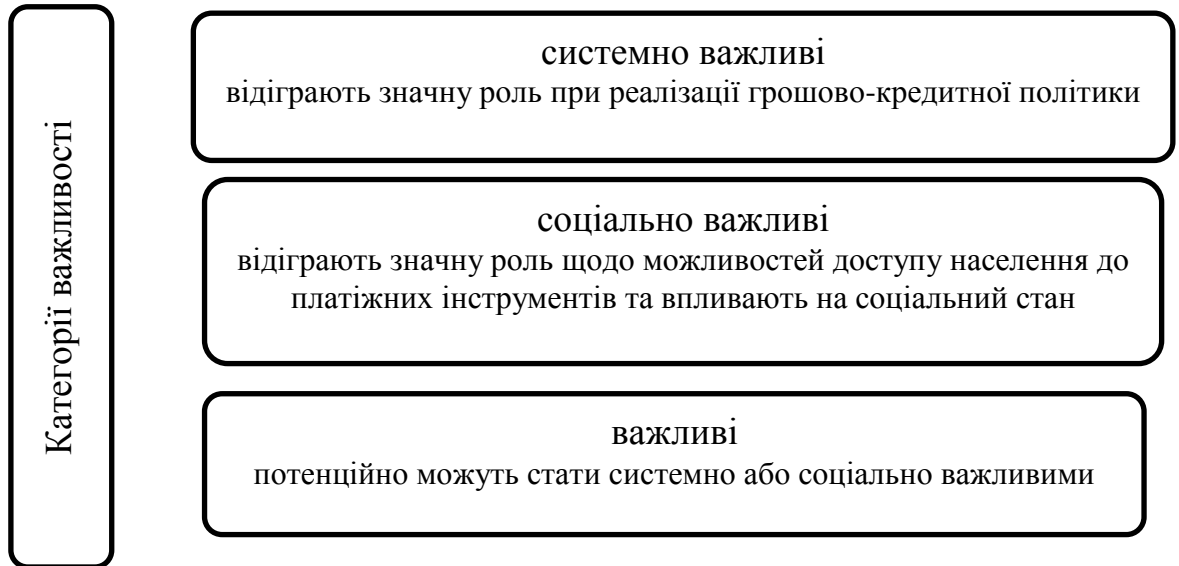

Рис. 2 Категорії важливості платіжних систем

Так, згідно Постанові №755, Національний банк визначає платіжну систему системно важливою платіжною системою в разі, коли є відповідність одному з критеріїв:

- платіжна система забезпечує проведення міжбанківських переказів, частка яких становить більше 10% від загальної суми переказів у країні;
- платіжна система здійснює перекази коштів за правочинами з державними цінними паперами на відкритому ринку;
- платіжна система забезпечує врегулювання зобов'язань учасників, які виникають в інших системах.

До системно важливих Національний банк відносить лише одну платіжну систему – СЕП НБУ. Система електронних переказів НБУ (СЕП НБУ) забезпечує здійснення 97% міжбанківських переказів у гривні. Її учасниками є всі банки України і Державна казначейська служба.

Національний банк визнає платіжну систему соціально важливою, коли має місце:

- здійснення внутрішньодержавних переказів коштів та транскордонні перекази, частка яких перевищує 10% від загальної суми переказів, виконаних системами переказу коштів, створених резидентами і нерезидентами;
- здійснення операцій з використанням електронних платіжних засобів, частка якої перевищує 10% від загальної суми операцій, виконані системами роздрібних платежів на території України.

До цієї категорії можна віднести такі платіжні системи як «Поштовий переказ» Укрпошти, FORPOST Нової Пошти, MasterCard та Visa, Western Union.

До третьої категорії – важливої – Національний банк відносить платіжні системи, в разі її відповідності наступним критеріям:

- платіжна система забезпечує проведення міжбанківських переказів, частка яких становить від 5% до 10% від загальної суми переказів, виконаних у країні системами міжбанківських розрахунків та через кореспондентські рахунки банків, відкриті в інших банках України;
- платіжна система здійснює внутрішньодержавні та транскордонні перекази коштів, частка яких становить від 5% до 10% від загальної суми переказів резидентами і нерезидентами;
- платіжна система здійснює операції з використанням електронних платіжних засобів, частка яких 5% від загальної суми операцій, виконаних системами роздрібних платежів;
- платіжна система здійснює перекази більше ніж 5% від загальної суми внутрішньодержавних переказів коштів резидентами і нерезидентами
- платіжна система здійснює транскордонні перекази коштів, частка яких становить від 5% загальної суми транскордонних переказів резидентами і нерезидентами.

До цієї категорії увійшли ІнтерПейСервіс, City24, система Фінансовий світ, американська MoneyGram, грузинська INTELEXPRESS, RIA з США.

Результати моніторингу платіжних систем у 2018 році свідчать що єдиною системно важливою платіжною системою в Україні лишається СЕП НБУ. Протягом 2018 року системою електронних платежів НБУ було оброблено 357 млрд платежів на суму 25 трлн грн. Наразі середньоденний обсяг операцій СЕП становить 101 млрд грн. Цими статистичними даними лише підкреслюється системна важливість зазначеної платіжної системи.

Нижче наведені дані найбільш поширених в Україні платіжних систем що мають категорії важливості відповідно до методики НБУ:

Таблиця 1

Соціально важливі та важливі платіжні системи

Платіжна система	Платіжна організація	Власність	Доля на ринку
<i>соціально важливі системи</i>			
Поштовий переказ	ПАТ «Укрпошта»	державна	25% внутрішньодержавних переказів резидентів і нерезидентів
FORPOST	ТОВ «Пост фінанс»	Нова Пошта	16% внутрішньодержавних переказів резидентів і нерезидентів
MasterCard	MasterCard International	акціонерна	67% операцій з використанням електронних платіжних засобів, виконаних роздрібних платежів на території України
Visa	Visa Inc., Visa Europe Services Inc.	акціонерна	32% операцій з використанням електронних платіжних засобів, виконаних роздрібних платежів на території України
Wester Union	Wester Union	акціонерна	56% транскордонних переказів коштів виконаних системами переказу резидентів і нерезидентів.

<i>важливі платіжні системи</i>			
ВПС «ІнтерПейСервис»	ПАТ «ЗЗС»	приватна	14% внутрішньодержавних переказів резидентів і нерезидентів
МПС «Citi24»	ТОВ «ФК Фенікс»	приватна	7% внутрішньодержавних переказів резидентів і нерезидентів
ВПС «Фінансовий світ»	ТОВ УПС	приватна	6% внутрішньодержавних і транскордонних переказів резидентів і нерезидентів
MoneyGram	MoneyGram Payment Systems Inc. США		20% транскордонних переказів резидентів і нерезидеентів

**(складено автором на основі Звіту з оверсайта платіжних систем за 2018 р НБУ <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=92100568>)*

Аналіз наведених в таблиці 1 даних дає право стверджувати, що значну частину грошових переказів в країні обробляє Укрпошта та Нова Пошта. Серед міжнародних платіжних систем з використанням електронних платіжних засобів беззаперечними лідерами є MasterCard та Visa а лідером грошових переказів в Україну лишається Western Union.

Крім оцінки і розподілу платіжних систем за категоріями важливості, Національний банк в рамках моніторингу об'єктів оверсайта має право і здійснював протягом 2018 року виїзний та безвиїзний моніторинг. За результатами якого були надіслані відповідні рекомендації по приведенню діяльності у відповідність чинному законодавству та вимоги щодо усунення порушень.

Вочевидь, НБУ має достатні повноваження щодо отримання необхідної інформації про діяльність платіжних систем та інших об'єктів оверсайта.

З урахуванням міжнародних стандартів оверсайта та відповідно до рекомендацій Міжнародного валютного фонду (4) Національний банк України продовжує розширювати функції оверсайта. Одним з обов'язків

Національного банку у сфері оверсайта є співпраця з іншими учасниками на національному і міжнародному рівнях з метою підвищення безпеки та ефективності діяльності платіжних систем.

На сучасному етапі розвитку такої співпраці спільний оверсайт здійснюється між центральним банком Бельгії та Національним банком щодо платіжної системи MasterCard, через яку виконується 67% безготівковий карткових операцій в Україні.

Відповідно до статті 22 Статуту Європейської системи центральних банків і в рамках колективних договорів про оверсайт між національними банками країн ЄС Національний банк Бельгії несе основну відповідальність за діяльність MasterCard Europe в зоні євро (так як головний офіс «MasterCard Europe» розташований у Бельгії).

Слід зазначити, що Національний банк наразі під час оверсайта надає перевагу моніторингу платіжних систем, тобто «м'якому» впливу: публікуються статистичні данні платіжних систем, оцінюється відповідність міжнародним стандартам, визначається вплив на об'єкти оверсайта. Водночас необхідно говорити про поступовий перехід до застосування «жорстких» інструментів оверсайта – проведення більшої кількості виїзних перевірок об'єктів оверсайта, за необхідності застосовувати заходи впливу до них, подальше правове регулювання у сфері оверсайту. Це пов'язано в першу чергу з можливостями шахрайства в платіжних системах із використанням засобів передавання інформації, управлінням кібер-ризиками.

Висновки. Останнім часом спостерігається суттєве розширення кола об'єктів оверсайта платіжних систем центральними банками. Оверсайт поширюється на всі види платіжних систем – державних, недержавних, банківських, небанківських, що діють на території країни чи міжнародні. Крім системно важливих платіжних систем, об'єктами оверсайта стають роздрібні платіжні системи, платіжні сервіси і платіжні інструменти.

У перспективі розвитку і впровадження оверсайта в Україні Національний банк буде проводити політику розширення функцій оверсайта

на такі інфраструктури фінансового ринку як центральний депозитарій, центральний контрагент, та на платіжні інструменти. Зазначені політики зазвичай потребують законодавчого врегулювання. В даному випадку гармонізація вітчизняного законодавства з міжнародними практиками і підходами оверсайта буде спрямоване на захист прав споживачів фінансових послуг.

Подальша співпраця у сфері спільного оверсайта міжнародних платіжних систем вочевидь буде передбачати оверсайт платіжної системи Visa, яка за результатами 2018 року підтвердила свій статус соціально важливої платіжної системи в Україні. Важливим вбачається і спільний оверсайт всесвітньої міжбанківської системи передавання інформації SWIFT.

То ж в умовах глобалізації фінансових ринків очевидне підвищення ролі співпраці та координації дій наглядових органів на національному рівні і міжнародному у сфері оверсайта.

Список джерел:

1. Закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» (зі змінами і доповненнями) № 2346-III від 05.04.2001. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.rada.gov.ua>
2. Положення НБУ «Про діяльність в Україні внутрішньодержавних і міжнародних платіжних систем», затверджене Постановою Правління Національного банку України від 25.09.2007 № 348. [Електронний ресурс]. – Доступний з: <http://www.rada.gov.ua>
3. A glossary of terms used in payments and settlement systems / Committee on Payment and Settlement Systems BIS. – 2003. – March. – 36 p
4. Звіт Міжнародного валютного фонду «STRENGTHENING THE PAYMENT SYSTEMS OVERSIGHT FUNCTION», червень 2018 року [Електронний ресурс]. – Доступний з: www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/eurosystemoversightreport2016.en.pdf?2ae0c243b5cab226b6d21c0115dbf609
5. Постанова НБУ Про затвердження Положення про нагляд (оверсайт) платіжних систем та систем розрахунків в Україні №755 від 28.11.2014 [Електронний ресурс]. – Доступний з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0755500-14>

References

1. Law of Ukraine "On payment systems and money transfer in Ukraine" No. 2346-III dated April 5, 2001
2. Regulation of the NBU "On the Activity of Internal and International Payment Systems in Ukraine", approved by the Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated September 25, 2007 No. 348.
3. A glossary of terms used in payments and settlement systems / Committee on Payment and Settlement Systems BIS. – 2003. – March. – 36 p
4. International Monetary Fund's report "STRENGTHENING THE PAYMENT SYSTEMS OVERSIGHT FUNCTION", June 2018
5. NBU Resolution On Approval of the Regulation on Oversight of Payment Systems and Payment Systems in Ukraine No. 755 dated November 28, 2014

Клименко Дмитро Борисович (ORCID: 0000-0001-5873-0418) – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи та фінансового моніторингу Університету державної фіскальної служби України (м. Ірпінь)

Татьяніна Світлана Михайлівна (ORCID:0000-0002-0385-5157) – старший викладач кафедри банківської справи та фінансового моніторингу Університету державної фіскальної служби України (м. Ірпінь)